

† ΝΙΚΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΟΨΙΜΗ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΗ ΣΤΗ ΛΑΚΩΝΙΑ

Ο Α. Βον στο βιβλίο του για τη βυζαντινή Πελοπόννησο τονίζει¹ τον σημαντικό ιεραποστολικό ρόλο που έπαιξε ο Νίκων ο Μετανοείτε κατά το τελευταίο τέταρτο του 10ου αιώνα. Είναι αλήθεια πως ο ιδιότυπος αυτός άγιος, που άφησε τον Πόντο για να περιπλανηθεί σε νοτιότερα κλίματα, χαρακτηρίζεται από το κήρυγμα της μετανοίας, από το οποίο προέρχεται και το παρωνύμιό του, και από το κήρυγμά του σε χώρες όπου η χριστιανική πίστη φαίνεται πως ήταν κλονισμένη και χρειαζόταν ενίσχυση.

Τα της ζωής του και του έργου του γνωρίζουμε από τον *Βίον* του (που σώζεται σε δύο παραλλαγές) και από τη *Διαθήκη* του που σώζεται σε δημοτική μετάφραση². Σύμφωνα με τον βιογράφο του, που έγραφε στα μέσα του 11ου αιώνα, είχε αρχίσει να κηρύσσει το «μετανοείτε» από τον καιρό που ζούσε στη μονή της Χρυσής Πέτρας, κοντά στην Αμάσεια³. Από την ανάγνωση του *Βίου*, όμως, προκύπτει καθαρά ότι οι περιοχές στις οποίες ο άγιος επέμεινε για να διαδώσει το μήνυμά του, και στις οποίες παρέμεινε επί μακρόν, ήταν η Κρήτη και η Πελοπόννησος.

Σύμφωνα με τον βιογράφο, οι Κρητικοί είχαν ανάγκη μετανοίας γιατί η πίστη τους είχε επηρεασθεί από το Ισλάμ κατά τη διάρκεια του ενός και μισού αιώνα της αραβικής κατοχής στο νησί. Στην Κρήτη ο άγιος έμεινε επτά χρόνια, ίδρυσε πολλές εκκλησίες, και για να αντιμετωπίσει τις βίαιες αντιδράσεις που προκαλούσε το δημόσιο κήρυγμά του, πλησίασε τους Κρητικούς σε μικρές ομάδες, ιδιωτικά, κι έτσι τους επανέφερε στην ορθή πίστη. Βέβαια, ορισμένοι ιστορικοί αμφισβητούν σήμερα την απώλεια της ορθής πίστεως τότε από τους Κρήτες⁴, αλλά αυτό είναι θέμα προσωπικής προτίμησης και πάντως βρίσκεται

1. Α. ΒΟΝ, *Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Παρίσι 1951, 68-69.

2. Έχουμε δύο πρόσφατες εκδόσεις του *Βίου* του Νίκωνα: Οδ. ΛΑΜΦΙΔΗΣ, *Ὁ ἐκ Πόντου ὁσιος Νίκων ὁ Μετανοεῖτε. (Κείμενα – Σχόλια)*, Αθήνα 1982 και D. F. SULLIVAN, *The Life of Saint Nikon. Text, Translation and Commentary*, Brookline Mass. 1987.

3. Eleonora ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-GALAKE, *The Location of the Monastery of Chryse Petra*, *Σύμμεικτα* 13 (1999), 69-75.

4. Τη σχετική συζήτηση αναλύει ο ΛΑΜΦΙΔΗΣ, *Ὁ ἐκ Πόντου ὁσιος Νίκων*, 413-418.

σε πλήρη αντίθεση με τη σαφή μαρτυρία του *Βίου*, ο οποίος άλλωστε πουθενά δεν γράφει ότι οι Κρήτες είχαν αλλαξοπιστήσει κι ακόμη λιγότερο ότι είχαν *δ-λοι* αλλαξοπιστήσει.

Στη συνέχεια, ο Νίκων περιόδευσε στην Επίδαυρο και τον Δαμαλά, κατόπιν στην Αθήνα, στην Εύβοια, στη Θήβα, στην Κόρινθο, στο Άργος και στο Ναύπλιο, όπου το κήρυγμα της μετανοίας έγινε εύκολα δεκτό και δεν κράτησε πολύ, διότι οι πληθυσμοί ήταν ήδη καλοί χριστιανοί. Όταν όμως έφθασε στη χώρα των «Δωριέων», στην Τσακωνιά κατά μερικούς, στη Λακωνία κατ' άλλους, τα πράγματα άλλαξαν. Άρχισε και πάλι να κηρύττει με επιμονή και να ιδρύει καινούργιες εκκλησίες. Και ακολούθησε μια μακρά περιοδεία στη νότια και δυτική Πελοπόννησο (Μάνη, Καλαμάτα, Κορώνη, Μεθώνη, Μεσσήνη, Κυπαρισσία). Σε αυτή την περιοδεία ασχολήθηκε έντονα με την παραδοσιακή του δραστηριότητα: *πλήθη ἄπειρα πρὸς μετάνοιαν ὀδηγήσας καὶ πρὸς τὴν ἀμείνω ζωὴν χειραγωγήσας*⁵, γράφει ο *Βίος*. Κατέληξε στον Μώρο (στην Ηλεία ή στην Αχαΐα) όπου και εκάρη μεγαλόσχημος. Στη συνέχεια κατευθύνθηκε στο Νίκλι, τη σημερινή Τεγέα. Ήταν δύο χρόνια από τότε που είχε φθάσει στην Πελοπόννησο και είχε αρχίσει το κήρυγμα και τις περιοδείες του⁶. Κατόπιν πήγε στη Σπάρτη, όπου δέχθηκε να εγκατασταθεί οριστικά, αφού επέβαλε στους κατοίκους, όχι χωρίς δυσκολίες, να εκδιώξουν τους Εβραίους από την πόλη⁷.

Στη Σπάρτη, ο Νίκων ίδρυσε το μοναστήρι του Σωτήρος και είχε σχέσεις με την υψηλή κοινωνία της Πελοποννήσου. Ο *Βίος* του και κυρίως η αφήγηση των θαυμάτων του, πριν και μετά θάνατον, αποτελεί εξαιρετικά σημαντική και ενδιαφέρουσα πηγή για την ιστορία της ζωής στην Πελοπόννησο στα τέλη του 10ου και στο πρώτο μισό του 11ου αιώνα, κυρίως για τη ζωή των χριστιανών κατοίκων της Σπάρτης, στους οποίους αναφέρεται ιδιαίτερος ο βιογράφος.

Ο Νίκων εξασφάλισε οικονομικά το καθίδρυμά του με τρία τουλάχιστον μετόχια, στο Σθλαβοχώρι (τις σημερινές Αμύγκλες), στο Παρώρι και στον Περισσό. Το πρώτο από τα κτήματα αυτά γειτόνευε, όπως δείχνει και το όνομά του, με οικισμό Σλάβων, Μηλιγγών όπως θα δούμε παρακάτω.

Νομίζω πως η παρουσία των Σλάβων αυτών στη Λακωνία και η προσπίθεια εμπέδωσης της ορθής πίστης, είναι ο βασικός λόγος για τον οποίο ο κήρυκας της μετανοίας Νίκων εγκαταστάθηκε και έδρασε εκεί για παραπάνω από

5. *Βίος Νίκωνος*, 62 § 22 (ΛΑΜΦΙΑΔΗΣ) και 108 § 31 (SULLIVAN).

6. *Διαθήκη Νίκωνος*, 251 (ΛΑΜΦΙΑΔΗΣ).

7. *Βίος Νίκωνος*, 64-66 § 24 (ΛΑΜΦΙΑΔΗΣ) και 110-112 § 33 (SULLIVAN). Η εγκατάσταση στη Λακεδαίμονα και η εκδίωξη των Εβραίων αναφέρεται και στη *Διαθήκη*, βλ. *Διαθήκη Νίκωνος*, 251 (ΛΑΜΦΙΑΔΗΣ), και συνδέεται, όπως και στον *Βίο*, με τη θαυματοργική απαλλαγή της πόλης από λοιμό.

ένα τέταρτο του αιώνα. Στα θαύματά του αναφέρονται κυρίως εκπρόσωποι της αριστοκρατίας αλλά και χριστιανοί της περιοχής, που επωφελούνταν από τα θαύματά του. Οι Σλάβοι εμφανίζονται μόνο μερικές φορές και μάλιστα σε παραγράφους που δείχνουν τις σχέσεις τους με τη μονή, για τα κτήματα της οποίας αποτελούσαν απειλή.

Είναι γνωστό πως δύο μεγάλα σλαβικά φύλα βρισκόνταν τον 10ο αιώνα εγκατεστημένα στη Λακωνία, οι Μηλιγγοί (στη δυτική πλαγιά του Ταυγέτου) και οι Εζερίτες (στο Έλος, στις εκβολές του Ευρώτα). Οι φυλές αυτές είχαν επαναστατήσει για τελευταία φορά στο πρώτο τέταρτο του 10ου αιώνα, και είχαν τελικά υποταγεί μετά από σημαντικές στρατιωτικές επιχειρήσεις⁸.

Την εποχή των μεταθανάτιων θαυμάτων του αγίου, δηλαδή στο πρώτο μισό του 11ου αιώνα, οι Εζερίτες φαίνεται πως κατοικούσαν πια ανακατεμένοι με Ρωμαίους στην ίδια πάντοτε περιοχή. Όπως έχει παρατηρηθεί, σε δύο περιπτώσεις ο βιογράφος περιγράφει θαύματα που αφορούσαν κατοίκους του Έλους⁹, που ζούσαν σύμφωνα με τον δημοτικό μεταφραστή *σιμᾶ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ ποταμοῦ*¹⁰ (του Ευρώτα, στις εκβολές), τους οποίους σπεύδει να χαρακτηρίσει ως *ήμεδαπούς*, δηλαδή «δικούς μας», όχι «αλλοδαπούς». Η επεξήγηση αυτή γίνεται μόνο στα χωρία αυτά και σε κανένα άλλο από τα θαύματα που αφορούσαν κατοίκους της υπόλοιπης Πελοποννήσου ή και της Στερεάς Ελλάδας. Υπήρχε συνεπώς στα μάτια του βιογράφου μια σαφής ιδιαιτερότητα στο Έλος, όπου κοντά στους ελληνόφωνους χριστιανούς ζούσαν και «ξένοι», προφανώς Σλάβοι, που θα μπορεί να ήταν ακόμη ειδωλολάτρες ή και ανεπαρκώς εκχριστιανισμένοι. Για τους χριστιανούς που επωφελήθηκαν από τα θαύματα, ο βιογράφος προσθέτει ότι ο ένας ήταν και *τρόφμος*, δηλαδή άνθρωπος του μοναστηριού, ψυχοπαίδι του, ενώ για τον άλλο τονίζεται πως ήταν *ἐγχώριος*, δηλαδή γέννημα θρέμα της περιοχής.

Υπάρχουν όμως και οι Μηλιγγοί¹¹, για τους οποίους νομίζω πως μπορεί κανείς να πει με βεβαιότητα ότι διατηρούσαν ακόμη την ειδωλολατρική θρησκεία τους ή τουλάχιστον μερικά έθιμα δεμένα με αυτήν και τελείως άσχετα προς τον χριστιανισμό. Δύο θαύματα σχετίζονται με αυτούς.

8. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, *Πρὸς τὸν ἴδιον νῆον Ῥωμανόν*, Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ἐκδ. Gy. MORAVCSIK – R. J. H. JENKINS (CFHB 1), Ουάσιγκτον 1967², 232, 234 κεφ. 50 στ. 1-70.

9. *Βίος Νίκωνος*, 100 § 36γ, 104 § 36ζ (ΛΑΜΨΙΔΗΣ) και 168 § 51, 174 § 55 (SULLIVAN).

10. *Θαύματα Νίκωνος*, 257, 259 (ΛΑΜΨΙΔΗΣ).

11. Για τους Μηλιγγοὺς υπάρχει μεγάλη βιβλιογραφία, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2, επιμ. Α. Ρ. ΚΑΖΗΔΑΝ, Νέα Υόρκη – Οξφόρδη 1991, 1334-1335.

Το πρώτο¹² αναφέρεται σε κάποιον αλαζόνα Αντίοχο, *ὃς τὴν δουρικὴν μὲν ἀρχὴν διεῖπε τῆς τῶν ἐθνικῶν χώρας*, και ο οποίος μια μέρα πήγε στο μετόχι της μονῆς που βρισκόταν κοντά σε ένα χωριό των «ἐθνικῶν» (προφανῶς στο μετόχι του Σθλαβοχωρίου) και απαίτησε να καταλύσει εκεί. Οι μοναχοί προσπάθησαν να τον αποτρέψουν, επικαλούμενοι τη διαθήκη του Νίκωνα, που απαγόρευε κάτι τέτοιο, εκείνος ὁμως εγκατέστησε τη σκηνή του στο ἔδαφος του μετοχίου, την περιέβαλε με ἕναν φράχτη και ἤθελε να μετατρέψει το μέρος σε *τόπον ... βέβηλον*, αυτός που ἦταν *τῷ ὄντι βέβηλος*. Τη νύχτα ὁμως εμφανίσθηκε στον ὕπνο του ο ὄσιος Νίκων και τον χτύπησε στο πλευρό με το ραβδί του. Τον ἔπιασε δυνατός πόνος, ταράχθηκε και ξεκίνησε να πάει στη Σπάρτη, ἀλλά στο δρόμο πέθανε. Το πτώμα του μεταφέρθηκε στη Σπάρτη και την επόμενη νύχτα φωτιά ἔπεσε, δεν ξέρουμε ἀπό που, και κατέκαυσε το νεκροκρέβατό του μαζί με το σώμα του (*πῦρ οὐκ οἶδ' ὅθεν κατασκήψαν τῇ σορῶ κατέφλεξε ταύτην ἅμα τῷ σκῆνει τοῦ ἀθλίου*¹³).

Ο δουξ ἦταν στρατιωτικός ἀρχηγός ἐπικεφαλῆς ἐθνικῶν μειονοτήτων, υφιστάμενος του στρατηγοῦ του θέματος¹⁴. Πρόκειται δηλαδή για τον ἀρχοντα των Μηλιγγῶν, ο οποίος ἀπαίτησε ἀπὸ το μετόχι να του παραχωρήσει χώρο για να εγκατασταθεῖ με τους ἀνθρώπους του, ὄντας περαστικός ἀπὸ κεί: η ἐπιβάρυνση αὐτή εἶναι γνωστή τον μεσαῖωνα και ἀποκαλοῦνταν *ἄπληκτον*¹⁵. Για να ἀποφύγουν την ἐνοχλητικὴ αὐτὴ υποχρέωση, οἱ μοναχοί, που δεν εἶχαν προφανῶς πετύχει ἐπίσημη ἀπαλλαγὴ (ἐξουσία), ἀνέφεραν ὅτι κάτι τέτοιο ἀπαγορευόταν ἀπὸ τη διαθήκη του ἰδρυτοῦ τους, ἐπιχειρήματα που δεν εἶχε καμιά νομικὴ ἀξία και που φυσικά δεν ἔγινε σεβαστό: ο Αντίοχος εγκαταστάθηκε στο ἔδαφος του μετοχίου με τη σκηνή του, σε χώρο που περιέφραξε για να διαχωρίσει τους ἀνθρώπους του ἀπὸ τους μοναχοὺς. Τη νύχτα ὁμως εἶδε το ὄνειρο και εἶχε συμπτώματα που μοιάζουν με καρδιακό ἐπείσοδιο (πόνος στο στήθος) και που τον ἀνάγκασαν να ἀναζητήσει περιποίηση γιατροῦ στη Σπάρτη ἀλλὰ πέθανε στον δρόμο.

Αὐτό που ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον εἶναι η κατακλείδα της ἀφήγησης. Ο νεκρὸς μεταφέρθηκε στη Σπάρτη και «φωτιά ἔπεσε και ἔκαψε το σκῆνωμά του», φωτιά που δεν ξέρουμε ἀπὸ πού ἦρθε, λείει ο βιογράφος του αγίου. Εμεῖς

12. *Βίος Νίκωνος*, 114-116 § 41 (ΛΑΜΨΙΔΗΣ) καὶ 190-194 § 59 (SULLIVAN).

13. *Βίος Νίκωνος*, 116 § 41 (ΛΑΜΨΙΔΗΣ) καὶ 192-194 § 59 (SULLIVAN).

14. Hélène GLYKATZI-ANRWELER, *Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles*, BCH 84 (1960), 52 κ.εξ. (= *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Λονδίνο, Variorum Reprints, 1971, αφ. VIII)· Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Les listes de présence byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, 344.

15. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.)*, Αθήνα 1996, 93-94.

όμως γνωρίζουμε ότι οι Σλάβοι κατ' έθιμο έκαίγαν τους νεκρούς τους και κατόπιν τοποθετούσαν την τέφρα τους σε χειροποίητα αγγεία που έθαβαν. Τέτοιες ταφές βρέθηκαν σε πολλά μέρη και στην Ολυμπία¹⁶. Νομίζω, λοιπόν, ότι ακόμη τον 11ο αιώνα οι Μηλιγγοί του Ταϋγέτου, απομονωμένοι επί αιώνες από τον κύριο σλαβικό κορμό και τις εξελίξεις του, διατηρούσαν, ίσως σαν αρχαϊκό επιβίωμα, το έθιμο της καύσης των νεκρών, έθιμο που προφανώς δεν ήταν τρέχον, αφού ήταν άγνωστο στους χριστιανούς, και που ερμηνεύθηκε από τους μοναχούς σαν θεική τιμωρία του θανάτου.

Ας σημειωθεί πως οι Μηλιγγοί αναφέρονται στο κείμενο ως «εθνικοί», που σημαίνει για τους Βυζαντινούς πρώτα απ' όλα «ειδωλολάτρες». Οι νεότεροι μελετητές του *Βίου* μεταφράζουν ως *ethnicorum*, *ethnics*¹⁷, προφανώς μη γνωρίζοντας αν πρόκειται πράγματι, την εποχή αυτή, για ειδωλολάτρες ή αν ο όρος δηλώνει απλώς τον ξένο, τον αλλοεθνή. Σύμφωνα όμως με τα παραπάνω, νομίζω πως ο όρος τον 11ο αιώνα δηλώνει και τα δύο. Στον *Βίο* του Νίκωνα χρησιμοποιείται δύο φορές, και τις δύο για τους Μηλιγγούς.

Από την άλλη πλευρά παρατηρούμε πως ο Αντίοχος έφερε όνομα βυζαντινό, όχι όμως χριστιανικό. Ο ίδιος και οι δικοί του διατηρούσαν την ειδωλολατρική τους θρησκεία κι αυτό δεν απασχολούσε ιδιαίτερα τις βυζαντινές αρχές, που τους δέχονταν (και τους επέλεγαν, μάλιστα) ως μέλη της διοίκησης (οι άρχοντες των Μηλιγγών και των Εξεριτών διορίζονταν από τον στρατηγό του θέματος¹⁸). Και ο Αντίοχος, περνώντας μέσα στις βυζαντινές επαρχίες φερόταν όπως οιοσδήποτε βυζαντινός βαθμοφόρος, εκμεταλλεζόμενος τα δικαιώματα που το κράτος παρείχε σε ανθρώπους της τάξης του και της θέσης του στη διοίκηση. Δεν είχε κανένα λόγο να δείξει ιδιαίτερο σεβασμό προς τους μοναχούς, όπως δεν έδειχναν, όταν επρόκειτο για οικονομικά, ούτε και οι χριστιανοί συνάδελφοί του.

Αν κοιτάξει κανείς τα μολυβδόβουλλα, που είναι και η κύρια πηγή πληροφοριών που έχουμε για τους σλάβους άρχοντες, διαπιστώνει πως υπάρχουν κι άλλες περιπτώσεις που οι άρχοντες αυτοί θα μπορούσαν να διατηρούσαν την ειδωλολατρική τους θρησκεία, ακόμη κι όταν βρίσκονταν στην υπηρεσία της αυτοκρατορίας: από τους γνωστούς άρχοντες Ελλάδος του 7ου και 8ου αιώνα, ο Δαργασκάβος ήταν πιθανώς ειδωλολάτρης, ενώ ο Πέτρος ύπατος προ-

16. Sp. VRYONIS Jr., The Slavic Pottery (Jars) from Olympia, Greece, *Byzantine Studies. Essays on the Slavic World and the Eleventh Century*, επιμ. Sp. Vryonis Jr., New Rochelle 1992, 15-42.

17. *Βίος Νίκωνος*, 115 § 67 (ΛΑΜΦΙΔΗΣ) και 191 § 59 (SULLIVAN).

18. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, 232 κεφ. 50 στ. 30-31.

φρώνως ήταν χριστιανός, αφού μάλιστα είχε πάρει και τον τιμητικό τίτλο του υπάτου από τον αυτοκράτορα¹⁹.

Ο Αντίοχος ήταν λοιπόν ένας εκβυζαντινισμένος ειδωλολάτρης κρατικός υπάλληλος τον 11ο αιώνα.

Η άλλη αφήγηση²⁰ αναφέρεται σε μερικούς Μηλιγγούς ληστές που οπλισμένοι ήλθαν μια μέρα και άρπαξαν τα ζώα του ίδιου μετοχίου. Και σ' αυτών τον ύπνο όμως εμφανίσθηκε ο άγιος με δύο μεγάλα σκυλιά και, αφού πρώτα τους ξυλοκόπησε, αμόλησε και τα σκυλιά εναντίον τους κι όταν ξύπνησαν είχαν πρησμένα μάτια και σπασμένα σαγόνια, και είχαν μελανιές και μώλωπες και πληγές και δαγκωνιές και πονούσαν πολύ. Τόσο που έστειλαν τους συγγενείς τους στο μοναστήρι για να παρακαλέσουν τον όσιο και να υποσχεθούν την άμεση επιστροφή των κλεμμένων. Και πράγματι λίγο αφού τα επέστρεψαν, η υγεία τους αποκαταστάθηκε.

Εδώ τα πράγματα φαίνονται πιο απλά: η κλοπή των ζώων ακολουθήθηκε από παρέμβαση των αρχών, στις οποίες το μοναστήρι θα κατήγγειλε την κλοπή. Η παρέμβαση αυτή παρασιωπάται στην αφήγηση. Οι πληγές και οι μώλωπες μπορεί ευκολότατα να ήσαν οι συνέπειες των ανακριτικών μεθόδων ή και της άσκησης «πειθούς» εκ μέρους των αρχών – παλιές αστυνομικές μέθοδοι δοκιμασμένες που επέζησαν με μικρές διαφορές ως την εποχή μας. Πα να σωθούν οι ληστές αναγκάστηκαν να στείλουν τους συγγενείς τους, που δεν είχαν ανακατευθεί ευθέως στην επιχείρηση, να παρακαλέσουν τον μηνυτή, δηλαδή το μοναστήρι, και να υποσχεθούν την έμπρακτη μετάνοια, δηλαδή την επιστροφή όλων των κλοπιμαίων. Πράγματι, μόλις αυτά επιστράφηκαν, στάματησαν και τα ξυλοκοπήματα και η υγεία τους αποκαταστάθηκε, όπως ήταν και φυσικό.

Εδώ τελειώνουν οι αφηγήσεις από τον *Βίο* του οσίου Νίκωνα. Καιρός να κοιτάξουμε τη γενική εικόνα που μας δόθηκε για τη Λακωνία του 10ου-11ου αιώνα. Ήταν μια χώρα με έντονα προβλήματα εθνικής σύνθεσης και θρησκείας. Στις πόλεις επικρατεί ο βυζαντινός/χριστιανικός πληθυσμός ενώ στην ύπαιθρο υπάρχουν πληθυσμοί ανάμικτοι ή και συμπαγώς σλαβικοί, που διατηρούν την ειδωλολατρεία ή ορισμένες εκφάνσεις της. Άλλωστε και στους ελληνικούς πληθυσμούς θα πρέπει να υπήρχαν άνθρωποι, που δεν είχαν τελείως λησμονήσει την ειδωλολατρεία: ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος μας διαβεβαιώνει ότι οι κάτοικοι του κάστρου Μαΐνης (του σημερινού Τηγαγιού της Μάνης)

19. Βλ. την πρόσφατη μελέτη μου, *L'archonte slave de l'Hellade au VIIIe siècle, Vizantijskij Vremennik* 55 (80)/2 (1998), 111-118. Πρβλ. την κριτική του έργου των G. ZACOS – A. VEGLERY, *Byzantine Lead Seals*, Βασιλεία 1972, από τον W. SEIBT, *Byzantinoslavica* 36 (1975), 211.

20. *Βίος Νίκωνος*, 124-126 § 43 (ΛΑΜΠΙΔΗΣ) και 206-212 § 62 (SULLIVAN).

δέχθηκαν το βάπτισμα επί Βασιλείου Α΄ Μακεδόνας (867-886)²¹ και μπορούμε βέβαια να υποθέσουμε ότι η νέα θρησκεία θα καθυστέρησε να εμπεδωθεί και ότι η επέκτασή της στα ορεινά θα καθυστέρησε ακόμη περισσότερο.

Όπως και αν έχει το πράγμα, η παρουσία των Σλάβων και ο συγχρωτισμός των χριστιανών μαζί τους θα δημιουργούσαν αναμφίβολα σοβαρά προβλήματα για την ορθή πίστη, πέραν της ανάγκης για ιεραποστολή στους αλλοθρήσκους. Σε μια τέτοια γενική κατάσταση θρησκευτικής ασάφειας και ίσως συγκρητισμού, καταλαβαίνει κανείς γιατί το κήρυγμα της μετανοίας του Νίκωνα είχε θέση και ρίζωσε στην περιοχή. Καταλαβαίνει, επίσης, γιατί ο πόντιος μοναχός και οι ακόλουθοί του ασχολήθηκαν κυρίως με τους χριστιανούς υπηκόους του αυτοκράτορα και όχι με τους αλλοφύλους κι αλλοθρήσκους, τους οποίους ο ίδιος ο Νίκων αγνόησε τελείως και προς τους οποίους οι διάδοχοί του υιοθέτησαν μια τελείως αμυντική στάση. Το κήρυγμα της μετανοίας του Νίκωνα είχε ιεραποστολικό χαρακτήρα αλλά απευθυνόταν, όπως και εξυπακούεται, στους χριστιανούς, των οποίων η πίστη είχε κλονισθεί ή δεν ανταποκρινόταν πια, λόγω πολλαπλών επιρροών, σ' αυτό που θεωρούνταν ορθό στην υπόλοιπη αυτοκρατορία.

Και οι αλλόθρησκοι, οι Σλάβοι; Απ' ό,τι είδαμε, αυτούς τους είχε ήδη πλησιάσει το κράτος και τους είχε εντάξει, αρχίζοντας από τους άρχοντες, στη μηχανή του. Η θρησκευτική αφομοίωση θα ερχόταν εκ των υστέρων για να πετύχει τον βαθύτερο εκβυζαντινισμό των επὶ λυδων.

Στην Πελοπόννησο, η ιεραποστολή στους αλλοθρήσκους δεν προηγήθηκε αλλά ακολούθησε την κρατική παρέμβαση. Έτσι τα πράγματα ήταν ευκολότερα και οι κίνδυνοι λιγότεροι.

21. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΣΟΣ, 236 κεφ. 50 στ. 71-82.